

ՉԱԼԱԲԻՆԵՐԻ ԱՐՇԱԽԱՆՔԸ

(ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ՎԵՐՋԻՆ ՌՈՒՍ-ԹՐԳԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿԻՑ)

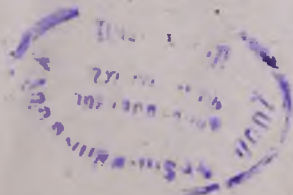
ԼԵՒՈՆ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆՑԻ

I

Գ. ԳԻՒՂԻ ՇՈՒԿԱՆ

Արաքսի ափերից մի քանի վերստ հեռու՝ Գողթան գաւառի
Պ. գիւղում երեք շաբաթ է անձրեւ չէ գալիս, և այդ պատճառով
այնտեղ տիրում է սարսափելի շոք, և փողոցներում հաւաքւել է
այնքան փոշի, որ փոքր ինչ սաստիկ հողմը կարող է փոշու ամպ
քարձարացնել գիւղի վերայ: Թէպէտ արեւը արդէն մայր է մտել և
մօտիկ է իրիկնադէմը, բայց զիւղի աջ և ձախ կողմից ընկած ժայ-
ռոտ ուտերը այնքան ջերմացել են արեգակի կիզիչ ճառագայթնե-
րից, որ կարծես օդագոյն կամ, աւելի լաւ, անգոյն բոց են արձա-
կում իրանց վերայից: Փողոցներում մէկ մէկ աչքի են ընկնում այ-
դիներից վերադարձող գիւղացիներ, որոնք խոտերով բարձած ձին,
ջորին կամ էլը առաջներն արած՝ յոգնած և դանդաղ քայլերով
գնում են տուն, կամ երեւում են սափորները ուսերին և կժերը
կռնատակներին աղջկիւրք, կանայք և երեխաներ, որոնք գնում են
աղբիւր գիշերւայ համար ջուր բերելու: Բայց գիւղի հասարակու-
թեան մեծամասնութիւնը այդ ժամին եկեղեցումն է:

Ժամը արձակւեց: Կանայք և երեխաները իրանց բնակարաններն
են քաշուում, իսկ տղամարդիկ առանձին առանձին կամ խումբ խումբ
դիմում եմ դէպի շուկան: Այդ շուկան, ուր կենդրոնանում է գիւ-



զական ժողովրդի հասարակական կեանքը, բռնում է իսկապէս մի շատ փոքրիկ տարածութիւն: Նորա մի կողմում միզանն¹⁾ է, միւս կողմում մի քանի կրպակներ, որոնք շատ անգամ դատարկ և փակ են լինում, երրորդ կողմում սպանդանոցն է: Բայց շուկայի ամենահետաքրքրական մասը այն տեղն է, ուր ժողովում խմբւում է հասարակութիւնը՝ մասամբ տեղաւորելով պատի տակ դրած երկայն գերանի վերայ, մասամբ ոտի վերայ կանգնելով: Այս վերջին մասը նշանաւոր է այն պատճառով, որ այստեղ են վճռւում կամ գոնէ յղանում և վիճաբանութիւնների նիւթ դառնում գիւղին, վերաբերեալ զանազան խնդիրներ, որոնց միջոցով կատարւում է մտքերի փոխանակութիւն գիւղացիների մէջ: Այստեղ են հաղորդւում լուրեր մտալուտ և հեռաւոր աշխարհներից, և լրատուն լինում է լրագրութեան հետևող այս կամ այն դրագէտը: Այստեղ է յաճախ կատարում մեկիքը²⁾ իւր դատաստանը: Երբեմն այս շուկան մեծ կենդանութիւն է ստանում, մանաւանդ այն դէպքերում, երբ պատահում է արտասովոր, բայց գիւղացու սրտին մօտիկ մի նոր բան: Լսւում են բացականչութիւններ և կենդանի ծիծաղ, բարձրանում է աղմուկ-աղաղակ: Այդ ժամանակ շուկան չիչեցնում է Հովերոսի՝ նկարագրած յունական ազգերի աղմկալից ժողովները:

Ահա այստեղ էին դիմում ժամից դուրս եկած մարդիկ: Ամենից առաջ եկան երկու երիտասարդ գիւղացիներ, որոնք ամառ ժամանակ օրւայ մեծ մասը աշխատում են սեփական ալգիններում և ձմեռը վայելում իրանց ձեռքի վաստակը: Միջոցների սղութեան պատճառով նոքա օտարութեան առհասարակ չեն դիմում և միշտ գիւղում ապրելով՝ նոցա հասկացողութիւնները գիւղական աշխարհայեացքի սահմանից երբեք դուրս չեն գալիս: Նոքա իսկական հարազատ զաւակներն են Դ. գիւղի: Անցնելով գերանի մի ծայրից՝ նոքա նստեցին միւս ծայրի վերայ: Ընտրել նստարանի այն կողմը, որ սովորութիւնը յատկացրել էր քահանային, ծերերին և իշխաններին³⁾, համարձակութիւն կը լինէր նոցա կողմից: Պէտք է իմանայ իմ ընթերցողը, որ գիւղում անհամեմատ աւելի շատ, քան

¹⁾ Գիւղի հասարակութեան կշեռքը: ²⁾ Գիւղի տանուտէրը: ³⁾ Իշխան կոչւում է Դ. գիւղում առհասարակ ունեւորը:

թէ քաղաքում, աւերի է ընկնում այն յարգանքը և մեծարանքը, որ վայելում են հոգևոր պաշտօնեան, ծերը և ունեորը իւր համագիւղացու առջև: Յետոյ երևաց մի այլ գիւղացի: Սորա հագուստը նման է այն երիտասարդների զգեստին, բայց առաւել հին և մի քանի տեղից կարկատւած:

—Ողորմի՛ Սստւած,—ասաց նա՝ նստելով երիտասարդներից քիչ հեռու:

—Ողորմի՛ ծնողացդ,—պատասխանեցին մեր ծանօթ գիւղացիները և շարունակեցին իրանց խօսակցութիւնը:

Նորեկը անտարբեր կերպով սկսեց գլուխը այս ու այն կողմը շարժել. կարծես ցանկանում էր իմացնել իւր հարեաններին, թէ նոցա խօսակցութիւնը նորան չէ հետաքրքրում, ուրեմն թո՛ղ համարձակ շարունակեն իրանց զրոյցը: Բայց որովհետև նորա դէմքը յանկարծ փոխեց և լուրջ, մտախոհ կերպարանք ստացաւ, այդ բանից կարելի էր ենթադրել, որ նա այնքան էլ անուշադիր չէ դէպի իւր զրացիների պատմութիւնը: Հարկաւոր էր արդեօք այսքան զգոյշ դիրք բռնել և ապա խորամանկ կերպով ականջ դնել նոցա, այդ չէ կարող ասել նա ինքն էլ: Նա այդպէս էր տեսած, այդպէս սովորած: Ուրիշը լինէր նորա տեղը, աւելի սրտաբաց և աւելի միամիտը, անկասկած, իսկոյն կը մասնակցէր հարեանների խօսակցութեանը: Բայց Դ. գիւղի իսկական բնակիչը առաւել զգոյշ և խորամանկ և ուշադիր է դէպի իւր ամեն մի քայլը, քան մենք սովոր ենք կարծել առհասարակ գիւղացիների մասին:

Բայց ահա գերանը քիչ քիչ բռնւում է, և մի քանի րոպէ չ'անցած էլ նստելու տեղ չը կայ նորա վերայ: Նորա երկու կողմին խումբ խումբ կանգնած են գիւղացիները: Ես կ'ուզէի նկարագրել այս ամբողջ հասարակութիւնը մանաւանդ այն պատճառով, որ նա է միակ հերոսը, որ պիտի ներկայանայ մեր առջև: Լինէի նկարիչ, ամենամանրամասն ճշդութեամբ ես կ'կենդանագրէի բոլորի դէմքերը և շորերը և սորա համար կ'ընտրէի այն վայրկեանը և դիրքը, որ ամենահետաքրքրական և բնորոշ գծերով պատկերանար ընթերցողիս առջև Դ. գիւղի ամբողջ հասարակութիւնը: Բայց կայ բան, որ կարող է կատարել վրձինը և որի համար թոյլ է գրիւր: Ահա ինչու ես կը բաւականանամ միայն մի քանի նկատողութիւններ անելով:

խիսկ մնացածը թող լրացնէ, եթէ կարող է, ընթերցողիս երևակայութիւնը:

Գերանի վերի ծայրին նստած է պարոն Սարգիսը՝ Դորան ասում են «պարոն» այն պատճառով, որ նա ոչ իւր հագուստով, ոչ իւր զաղափարներով շատ էլ նման չէ աղաներին, և «աղա» կոչումը նորսն չէր սաղիլ: Դա մի հասակաւոր մարդ է՝ հագուստը եւրոպական. դէմքի արտայայտութիւնը բարի և մեղմ: Խօսելու և լսելու միջոցին նորա երեսին նշմարւում է բարի, անդորր ժպիտ: Նա գիւղի գրադէտներին է, լուսաւոր երկիրներում եղած և այժմ կարծում է կեանքը՝ անհող և հանգիստ վայելելով իւր բազմամեայ վաստակի պտուղները: Նա սիրում է պատմութիւններ անել իւր ձանապարհորդութիւններից, իւր գլխին եկած պատահարներից, իւր տեսած լսածից: Նա սիրում է կարգալ և կարգալիս նա դարձեալ ժըպտում է, եթէ մինչև անգամ կարգացածը լինի բաւականին տաղտկալի և ոչ ծիծաղաշարժ: Ընթերցման ժամանակ նորա աչքի առջև զալիս անցնում են նոր մարդիկ, նոր արկածներ. այդ բանը նորան հաճութիւն է պատճառում, և ահա թէ նա ինչու է ժպտում: Նա ստանում է բոլորովին հակառակ, տարբեր կուսակցութեան պատկանող լրագիրներ: Բայց տարօրինակ է նորա կարծիքը այդ թերթերի մասին: Նրկուսն էլ հաւաստրապէս հաւանում է, երկուսն էլ նա հաճութեամբ և ժպտալով է կարդում, համաձայն է երկուսի իրար բացասող հայեացքների հետ էլ: Նորա միտքը միտում է զանազան աշխարհահայեցողութիւնների ազդեցութեան ներքոյ, և ինչ է դուրս գալիս այդ խառնուրդից, այդ միայն Աստուծոն է յայտնի: Որովհետև պարոն Սարգիսը այնքան ընթերցասէր է, հետեւում է լրագրութեան, այդ պատճառով հասարակութեան մէջ գլխաւոր լրատուն նա է: Նա հաղորդում է ոչ միայն ընդհանուր նշանակութիւն ունեցող լուրեր, այլ և բոլորովին պատահական, մասնաւոր դէպքեր, որոնք այսպէս թէ այնպէս մոնում են թերթերի մէջ: Այս քաղաքում մեծ հրդեհ է պատահել, այնտեղ երկրաշարժ, մի տեղ կարկուտը փչացրել է գիւղացիների արտերը, մի այլ տեղ երաշտութիւն է տիրում, Ամերիկայում տեղի են ունեցել աւերիչ հեղեղներ, Ամերիկայում ծնւել է մի երեխայ երկու գլխանի և այլն: Բայց մի առանձին հետաքրքրութեամբ էին լսում այն լուրերը,

որոնք վերաբերում էին վերջին ռուս-տաճկական պատերազմին: Այս տեսակ լուրեր լսելով, հասարակութիւնը յայտնում էր իւր կարծիքները, իւր ուրախութիւնը, զարմանքը, զայրոյթը, և պարոն Սարգիսը, աւելի ևս բարի դէմք ստանալով, սկսում է ժպտալ, և նորա անկեղծ ժպիտը առաջ է գալիս գուցէ այն խոր հաճութիւնից, որ լինում է պատճառը աշխոյժ խօսակցութեան, որ ինքն է հետաքրքրում բոլորին իւր ասած բաներով:

Պարոն Սարգսի կողքին նստած է աղա Թումանը, մի հասուիկ և բարձրահասակ տղամարդ՝ հաղուսոր ասիական, պսպղուն լաստիկից: Նորա դէմքի արտայայտութիւնն է արտայայտութեան բացակայութիւն: Եւ իրաւ դորա երեսին նայելիս ո՛վ կարող է գուշակել թէ ինչ խելքի, ինչ բնաւորութեան մարդ է դա: Բայց նորա թանկագին գօտին և ոսկեայ ժամացոյցը պարզ վկայում են նորա կարողութեան մասին, և իսկապէս նա Դ. գիւղի ունեւոր, հարուստ բնակիչներինցն է: Դիւղի կենդրոնում բարձրանում է նորա տունը՝ շրջապատւած ահագին պարիսպներով, ինչպէս ֆէօդալի մի ամուր դղեակ: Շատ գահիճներ և սենեակներ կան այդ տան մէջ կիսաւերայական և կիսասիական ձևով փարթամ կահաւորւած: Շատ սնդուկներ և տրեղներ կան այդ սենեկներում՝ լի եւրոպական և ասիական թանկագին իրեղէններով: Բայց ամենանշանաւորն է նոցա մէջ մի մեծ երկաթէ սնգուկ, որի մէջ կողպւած են զիւղացիների գրաւները՝ ոսկեայ մատանիներ, օղակներ, ասպարջաններ և այլն: Այս բոլորը աղա Թումանի փառքի և պարծանքի առարկան է: Իւր կարծիքով, ինքը շատ խելօք մարդ է: Այլապէս ինչ հնարով ձեռք կը բերւէր այսքան հարստութիւն: Բայց չը նայելով նորա այդ կարծիքին, նա գիտէր խիստ լուրջ կերպով յայտնել ոչ այնքան լուրջ կարծիքներ, որոնք սակայն յաճախ հաւանութիւն էին գտնում ժողովրդի մէջ ընթերցողիս յայտնի պատճառով:

Ապա հետեւում է Նիազը: Ահա մի մարդ, որի ներայութիւնը կենդանութիւն է տալիս շրջանին, խօսեցնում ծիծաղեցնում նորան, որի անունը բերանից բերան է անցնում նոյն իսկ շրջակայ գիւղւորայքում և որի բացակայութիւնը, մահը կարող է ավստասնք պատճառել և երկար ժամանակ անփոխարինելի և թափուր թողնել իր տեղը: Նա հասարակութեան հոգին է: Բայց հասարակութիւնն էլ

Նորա հոգին է: Առանց հասարակութեան նորա համար ծանր կը լինէր ապրուստը: Տկար ժամանակ նա ձիով պիտի գայ շուկայ և ձիով երայ նստած պիտի խօսէ, լսէ, ծիծաղէ: Նա բնածին զւարճախօս է, սրամիտ. բայց նորա սրամտութիւնները յաճախ սահմանից անցնում են և հասնում արդէն գծուծ ցինիկութեան աստիճանին: Հասարակութեան մէջ նա արտասանում է այնպիսի խօսքեր և անում այնպիսի շարժումներ, որ նոցա համար մի գրականական բառ անգամ չէ կարելի գտնել: Նա պարզ խօսող է, ծածկել և քաշել չը գիտէ: Նա երեսով կտայ իւրաքանչիւրի պակասութիւնը, ով որ էլ լինի հակառակորդը—հարուստ թէ աղքատ, մեծ թէ փոքր, մարդ թէ կին: Այնուամենայնիւ նա ոչ ոքի չի վիրաւորում. նա իւր նկատողութիւնները համեմուծ է այնպիսի ծիծաղաշարժ սրախօսութիւններով, որ մարդուս մնում է՝ միայն՝ ներքին ամօթը զսպելով՝ ծիծաղել նորա հետ: Այս տեսակ յատկութեան համար նորա անունը դրել են «շուն» և նորան այլապէս չեն կոչում, եթէ ոչ «շուն Նիսադ»: Զը պէտք է զարմանալ, որ այս անտաշ, տղէտ, բայց միևնոյն ժամանակ խելօք, զւարճախօս և սրամիտ մարդուց ուսումը և գրականութիւնը կարող էր ստեղծել հասարակական գուցէ մի նշանաւոր երգիծաբան: Իայց այժմ՝ նա ծեր է, մէջքը քիչ կռացած, ման է գալիս փայտի օգնութեամբ: Նա շուտով գուցէ մեռնէ. սակայն նորա սրամիտ խօսքերը երկար կենդանի կը մնան գիւղացիների բերնին, և նա գերեզմանից էլ կը շարունակէ ծիծաղեցնել հասարակութիւնը:

Նիսադի մօտ նստած է Գրիգորը: Սորա ճակատին ծաւած կընծիւնները, թաւ յոնքերը և յոգնած, ճնշող հայեացքը տալիս էին դէմքին մի տեսակ խորհրդաւոր լրջութիւն: Խօսելու և լսելու միջոցին նա սիրում է կռացած գետնին նայել և իւր հաստ ձեռնափայտով խազել հողի վերայ գծեր և նկարներ: Նորա խօսակցութիւնը ծանր է, մոռածելու եղանակը գանդաղ, բայց արտասանած խօսքերը շատ անգամ անհակաճառելի և վճռող: Նորա հետ վիճելիս՝ գիւղացին յաճախ իրան դժւար դրութեան մէջ է զգում, հակառակորդի հերքումը ընդհատում է յանկարծ, և նա զգում է այն, ինչ որ պիտի զգայ մարդս, երբ ձիով վերայ արագ սլանալիս՝ իւր առջև յանկարծ մի բարձր պատնէշ է տեսնում: Գիւղացիները յարգում են նորա խելքը, լրջութիւնը և փորձառութիւնը և զուր

տեղը չեն նորա անունը դրել ծանր ծովու ներկար ժամանակ նա պարապել է առևտրով և, անկասկած, նա յետ չէ մնացել իւր ընկերակից վաճառականներից զանազան խարդախութիւնների մէջ: Բայց դժբաղդութիւնները, եթէ նորա խօսքերով ասելու լինենք, նորա մէջը կոտրեցին, և նա իւր երկարամեայ փորձերից իւրացրեց այն աշխարհահայեացքը, թէ անպատիժ չը պէտք է թողնել նոցա, որոնք մարդու մէջք են կոտրում և լեզու կարծեցնում: Եւ իրաւ, նա իրան համարում էր հասարակութեան շահերի պաշտպանը և այդ գերանի վերայ նստած շատ աղաներից նա միշտ հաշիւներ է պահանջում գիւղի վերայ գործ դրած գումարների մասին, ցոյց տալով նոցա մէջ ոչ բոլորովին շիտակ և բաւականին կասկածելի տեղեր: Պարզ է, որ մեծամեծները՝ նորան անկարող են սիրել. բայց հասարակ դասի մօտ նա վայելում է յարգանք և պատկառանք:

Ցետոյ գալիս է մի շարք նոր տիպարների, որոնք կազմում են գիւղի, այսպէս ասենք, միջին դասակարգը: Դոցանից իւրաքանչիւրը եղած է օտարութեան մէջ, պարապել է առևտրով, լաւ և վատ ճանապարհներով վաստակել է մի համեստ կարողութիւն և այժմ շատերի նման վայելում է իւր ընտանեկան շրջանում հանգիստ և խաղաղ կեանք՝ իւր տան և այգու վերայ հսկելով: Մի քարի կամ սաքւի կամ գերանի վերայ նստած՝ նոքա սիրում են զրոյց անել, պատմել տեսած լսածից, գանգատել օրւայ շարիքների վերայ: Առաւօտներ և երեկոները նոքա շուկայի մշտական յաճախողներն են:

Այս դասակարգին է պատկանում և Գրիգորի կողքին նստած Մինասը: Դա յայտնի է գիւղում, իբրև ժլատ վերին աստիճանի: Նորա երեսին պախարակում են այդ արատը, բայց նա միայն... ժպտում է: Բայց փորձեցէք համոզել այդ մարդուն, որ ժլատութիւնը լաւ բան չէ: Նա կը պատասխանէ թէ՛ այն, ինչ նա անում է, ժլատութիւն չէ, այլ պահպանողութիւն, և նոքա, որոնք նորան ժլատ են անւանում, չը գիտեն թէ ի՞նչ են ասում: Որինակ, նորա համար շատ բնական բան է, եթէ նա, ունենալով միջոց, այնուամենայնիւ հանում է իւր կօշիկների հոգին, տասը քսան տեղից նորան կարկառելով, կամ եթէ ուրախանում է, երբ մի երկու գրւանքայ շաքարը կարողանում է տանել մի ամիս և աւելացնել մի քանի կոտորներ միւս ամսւայ համար: Նա կ'արդարանայ թէ աղջիկ

ունի մարդու տալու, նոցա համար հարկաւոր է պահել, խնայողութիւն անել: Նա հաւատացնում է, որ փողի վերայ զուր տեղը չէ թռչուն (այսինքն՝ արծիւ) նկարւած. նա ունի թւեր, որ կարող է թռչել, եթէ նորան պինդ չը պահես, երկաթէ վանդակում չը պահես: Բայց հեղինակը չէ կասկածում, որ իւր աղջկայ հարսանիքին աշխատելու է մի կերպ բանը եօլլա տանել, իսկ որդուն՝ ուսման ժամանակ ստիպելու պահել իրան, իրան զրկել շատ և շատ կարեւոր բաներից: Ահա մի գիւղական Պլիւշկին, որ թէպէտ և այս վերջինիս այլանդակութեանը չէ հասցնում իւր մարդկային արժանաւորութիւնը, բայց որից յայտնի հանգամանքները կարող են ստեղծել մի իսկական Պլիւշկին: Յաւալին այն է, որ նա առաջինը և վերջինը չէ Դ. գիւղում. այլապէս ի՞նչ հարկաւոր էր ինձ անհանգստացնել այդ մարդուն:

Այս գերանի վերայ նստողներից շատերը անգոյն համապատկերներ կամ հակապատկերներ են վերև չիշւած անձնաւորութիւնների: Այդ պատճառով նոցա մասին երկարաբանելը կը լինէր տաղտկալի և աննպատակ: Կան այնտեղ և շատ տարօրինակ բնաւորութիւններ. բայց նոքա՝ կազմելով մի տեսակ բացառութիւններ, կանգնած լինելով բոլորովին առանձնակի, ընդհանուր հետաքրքրութիւն կարող չեն ներկայացնել: Ահա ինչու ես լռութեամբ կ'անցնեմ և այդ պարոններին:

Պատճառը՝ հեղձիկ օդը, սարսափելի տոթն էր արդեօք, որ թուլացրել էր բոլորին, թէ մի ալ բան, բայց ընդհանուր աշխոյժ խօսակցութիւն սկզբում չէր լինում. նա կատարւում էր բաժան բաժան, կցկտուր: Մէկ խօսող հազիւ մի քանի անտարբեր լսողներ էր գտնում: Ոմանք մէջքները պատին տւած՝ մոքերի մէջ խորասուզւած՝ տէր-ողորմեայիս սաթէ հատիկներն էին խաղացնում: Միւսները՝ աչքերը գետնին յառած՝ ձեռնափայտով հողն էին խրվմզում: Մի քանիսն էլ՝ քթախոտ ծխելով աչքները այս ու այն կողմն էին ման ածւում:

Նստարանի երկու ծալրերի մօտ, ինչպէս արդէն ասացի, ոտի վերայ կանգնած խմբւած էին շատ գիւղացիներ: Նոցա մէջ կատարւում էր հետևեալ խօսակցութիւնը:

—Տղեր՛ք, խոստովանք լինի, երեկ լաւ ժամանակ անցկացրինք

հա՛,—սկսեց մէկը երիտասարդների խմբի միջից՝ գիմելով իւր ընկերներին։

—Ափսո՛ս, ափսո՛ս, ես չը կարողացայ,—ասաց միւսը,—բանը ծուռ պատահեց, ի՞նչ անես։

—Այս մարդը այնքա՛ն խմած էր,—խօսեց երրորդը՝ ցոյց տալով մի երիտասարդի վերայ,—այնքա՛ն խմած էր, որ, կը հաւատա՞ս, շորերը հագլին ջուրն ընկաւ և լողացաւ։ Ել գժութիւն չ'մնաց, որ որ չ'անէր։ Ել շիշեր, բաժակներ կոտրուել, էլ բոլորովին մէկ մէկ պաշել, էլ գետնին թաւալել, էլ գոռալ... ի՞նչ ասես արաւ։

—Բայց, տղե՛րք, էժան չը նստեց ինձ երեկայ քէֆը հա՛,—սկսեց այն հերոսը, որ արբած ժամանակ այնքան գժութիւններ էր արել։ Մի կարմիր տասանոցը գրպանիցս հօտարաք, այդ գեռ ոչինչ։ Բայց մինչև հիմա էլ գլուխս այնպէս սաստիկ ցաւում է, որ ասես գլխումս զնդանի վերայ երկաթ են ծեծում։

Այդ խօսողները երիտասարդներ էին և այն մարդկանցից, որոնք կեանքից ուրիշ բան չեն պահանջում, բացի անվերջ զւարճութիւններից։ Շատ անգամ նոցա կարելի է տեսնել այն կամ այն գում հաւաքւած խմբւած։ Մի որ և իցէ աւազանի կանաչ ափին կամ դալար մարգի վերայ սուեւրաշատ ընկուզենու տակ գորգի կամ կապերոտի վերայ նստոտած՝ նոքա սիրում են լօռօ կամ թուղթ խաղալ կամ հսհւալով և երգելով գինու շիշեր դադարկել։ Մի այլ անգամ նոցա կը տեսնես Արաքսի ափերին, որտեղ նոքա զնացել են ձուկ որսալու և քէֆ անելու նպատակով։ Կ'անցնի մի քանի ժամանակ, նոքա խմբով կ'երթան մի հեռու ուխտադի դարձեալ քէֆ անելու համար։ Նոցանից շատերը լաւ որսորդներ են և մէկ մէկ գիւղն են բերում վայրի այծ, աղւէս, նպաստակ, կաքաւ նոյնպէս քէֆ անելու կամ վաճառելու նպատակով։ Գիւղի թառ ածողները այդ երիտասարդներից են։

Նոցա խօսակցութեան միջոցին մի այլ խմբի մէջ մէկը սրտնեղւած չիշոցներ, անէծքներ էր թափում մի անյայա թշնամու վերայ, որ կորտել փչացրել էր նորա այգու ջահել բարդի ծառերը, որոնց նա աճեցնում մեծացնում էր այն յուսով, թէ նոքա կը բարձրանան և կը հաստանան, և ժամանակով կարելի կը լինի նոցանից գերաններ և տախտակներ քաշել թանկ գնով ծախելու համար։ Բայց քինա-

պահ թշնամու ձեռը անխնայ կերպով փշացրել էր նորա գողորիկ կանաչ ծառերը և ծառերի հետ միասին փշրել էր և տիրոջ յոյսեր և ծրագիրները: Այս տեսակ և աւելի վալրի վրիժառութիւն, պէտք է նկատել, յաճախ է տեղի ունենում Դ. գիւղում, գուցէ և ուրիշ գիւղերում էլ:

—Այ անխղճմտանքին տունը Աստուած քանդի հա',—ասում էր գիւղացին վշտահար,—աչքիս լոյսի պէս նրանց պահում պահպանում էի: Հինգ տարւայ իմ չարչարանքս ոտի տակ տւին անասուն անիրաւները:

—Ախր ո՞վ է, մի ասա՛ տեսնենք, այդ նզոված սատանան,—խօսեց մէկը,—դրա դատաստանը Աստուած անի: Եդ տեսակ էլ անխղճմտանքութիւն կը լինի¹, որ մարդուս մօտ է: Տէ՛ր, մեղա՛քեզ, Աստուած:

—Հէնց իմ ցաւն էլ դա՛ չի: Իմանալի, էլ էստեղ ի՞նչ բան էի շինում ես: Կը գնալի ու նրա այգու բոլոր ծառերը մի մի տակուհան կ'անէի քար ու քանդ կ'անէի նրա այգին, աբա կը թողնէ՞ի: Բայց որ չը գիտեմ, ի՞նչ անեմ, ո՞ւմ եախից բռնեմ, ո՞ւմ ասեմ թէ դո՛ւ ես արել...

Շուկան քանի գնում աւելի և աւելի աշխույժ կերպարանք էր ստանում: Այն գանգատաւորը արդէն կարողացաւ գրաւել շատերի ուշադրութիւնը: Բայց այդ ժամին շուկայ եկաւ մի գիւղացի և արագ արագ մօտենալով մեկիքին և գերանի վերայ նստած իշխաններին, սկսեց.

—Այ ժողովուրդ, ա՛յ մելիք, դուք դադաստան արէ՛ք: Էս տեսակ էլ բան չի լինել: Ելի էն արջը ծեծել է իմ ծառային:

—Բադա՞լը,—հարցրին միաբերան աղաներից մի քանիսը:

—Եդ Աստուած պատի՛ժը: Ել ո՞վ պէտք է էդ տեսակ զազանութիւն անի, բացի էն շան ծնունդից: Մառաս գնում է, որ ծովը¹) կալի, յանկարծ վրայ է հասնում էդ արջը, վեր գցում նրան, կրծքին նստում, ծեծում հա ծեծում, խփում հա խփում: Եւ էդ դեռ հերիք չի: Վեր է առնում նրան ու նաղմը գցում, ցեխ ու տղմի մէջ տրորում: Մառաս տուն է գալիս, տեսնում եմ—թրճած է,

¹) Գողթան գաւառում «ծով» նշանակում է աւազան կամ «գետ»:

ցեխոտուած, քիթը ու պռունգը արնած: Հարցնում եմ, այ տղա, ի՞նչ է պատահել: Ասում է. արջ Բաղալը ծեծեց, աղա՛, նա ինձ էս օրս գցեց: Ձեզ եմ զիմում, ժողովուրդ, մեկի՛ք, գուք դատաստան արէք: Թէ էգ գաղանին տասը օրով բանտ չը գցէք, ես նրա վրայ գանգաւ եմ տալու դատարանումը: Ախր քանի քանի էդ անիրաււ իմ ծառայիս ծեծի:

Այս դիպածի պատմութիւնը շատերի ուշադրութիւնը իւր կողմը գրաւեց: Լսողներից ոմանք՝ ականջ դնելով նորեկի գանգաւներին, կիսատ ժպտալով դուխներն էին շարժում. միւսները ծիծաղում էին և միևնոյն ժամանակ յիշոցներ տալիս Բաղալին, բաց կային այնպիսիները, որոնք իսկապէս բարկացած էին և Բաղալի հասցէին ուղղում էին ամենայն տեսակ պակաս խօսքեր: Այս վերջինները, երևի, նոյնպէս այլուած էին այն մարդուց: Մեկիքը իսկոյն ուղարկեց գզիրին Բաղալին կանչելու:

Ահա երկայն սև գաւազանը ձեռքին կամաց կամաց գալիս է գիւղի քահանան, մի երկայնահասակ պատկառելի ծերունի, մօրուք ու մազերը բոլորովին սպիտակած: Եկաւ և բարի ողջումն ասելով՝ նստեց Գրիգորի և Նիազի մէջ տեղը, ուր տեղ բաց արին նորահամար: Եթէ ընթերցողը երևակայեց արդէն մի խեղճ գիւղական քահանայ, որ հազիւ կարողանում է հասկանալ իւր կարդացածը, թո՛ղ նա հրաժարէ իւր երևակայած անձից և լսէ հեղինակին:

Քահանայի անունն է տէր-Սիմոն: Նորա ընթերցումը եկեղեցում այնքան որոշ է, շեշտաւոր և խելացի, որ ամենայն իրաւամբ նորան կարող են նախանձել շատ և շատ պաշտօնակիցներ: Նորա արտաքին կերպարանքը, խօսքը, ձայնը կրում են իրանց վերայ մի տեսակ պատկառելի վեհութեան դրօշմ: Բաց դեռ այս չէ միայն նորա արժանիքը: Նա նկարիչ է, որին պատուէրներ են տալիս մեծագիր պատկերների եկեղեցիների համար: Նա ճարտարապետ է, որին հրաւիրում են ծրագիրներ նախագծելու նոր շինութիւնների համար: Նա բժիշկ է, որ դրում է դեղատոմսեր լատիներէն տերմիններով: Նա գեղագործ է, որ պատրաստում է դեղեր հիւանդների համար: Ահա մի մարդ բնութիւնից օժտուած բազմակողմանի ընդունակութիւններով, որոնց վիճակած չէ երբէք զարգանալ այնպիսի շրջանում, որի հասարակական կեանքը կենդրոնանանում է իմ նկարա-

գրեաճ շուկայում: Եւ ես կարող չեմ ասել թէ նա մի հովիւ է՝ իւր անձը դրած իւր հոտի համար: Նա հեռու է կատարելատիպ լինելուց:

Գրիգորը իւր քթախոտի տուփը բաց արած մօտիկացրեց տէր-Սիմոնին, որից նա վերցրեց իւր աջ ձեռքի բոյլթ ու ցուցամատով և սկսեց քաշել: Երբ Գրիգորը պատմում էր նորան արջ-Բադալի սխրագործութիւնը, քահանան շարժում էր իւր գլուխը, որի խորհուրդը այն էր թէ ի՞նչ կարող ես անել այդ վայրենի մարդու հետ: Նա անուղղելի է:

— Յետոյ ինչով վերջացաւ բանը, — հարցրեց նա:

— Ուղարկել են յետևիցը, գայ տենենք, պատասխանեց Գրիգորը:

— Դա այն տեսակ մարդ է, — ասաց տէր-Սիմոնը, — որ քանի լաւ վարեւս հետը, այնքան երես կ'առնի, քանի կամաց խօսես, այնքան ձայնը կը բարձրացնի, կարծելով թէ հակառակորդը իրանից վախենում է: Այդպիսի մարդկանց աչքին պէտք է երևաս. այդ հնարով միայն նոցա կարելի է սաստել:

— Դրուստ ես հրամայում, տէ՛րաէր,

Մի անգամ նրան ես մի ապտակ եմ տուել, ձայնը միանգամից է կտրել. այդ ապտակը նա չի մոռանալ մինչև մահը:

Վերջապէս գգիրը վերադարձաւ: Նա ասաց թէ արջ-Բադալը նորան չի շոյներ է տուել, դուրս արել ասնից և ասել թէ նա այդօր շուկայ չէ գալու. ով բան ունի, ինքը գնայ նորա մօտ:

Մելիքը բարկացաւ գգիրի վերայ և հրամայեց, որ գնայ, ինչպէս լինի, քաշ տայ բերի:

— Նա ինձ կը ծեծի, Ասուած վկայ է, նա չի գալ, — ասաց գգիրը:

— Գնա՛, ասում եմ... բայց չէ՛. կանգնի՛ր միասին գնանք:

Մելիքը և գգիրը ուզում էին գնալ, բայց յանկարծ դէմադէմ կողմից երևաց ինքը արջ-Բադալը: Եւ իսկապէս մի արջ: Նթէ փոքր ինչ մեծացնեմ խօսքս, ես դորան կարող եմ անւանել մի Գալիբան, մարդու անգրպատմական նախատիպարը, որ այնքան հեռու է քաղաքակրթիւնից, որքան փայլուն միջատը երկնային աստղից: Դորա մասին այն կարծիքը կար դիւղում, որ նա առանց հացի կարող է ապրել, բայց առանց չի շոյների — երբէք:

Խռպոտ շնչառութեամբ նա եկաւ կանգնեց մելիքի դիմաց՝ կարմրած աչքերը չւած նորա աչքերին, բերանը կիսաբաց, շրթունքը

դադարձ, — և այս ամենը անուժ էր այնպիսի տալաւորութիւն, որ նա կարծես պատրաստ էր, ամբաստանութեան առաջին խօսքը լսելուց յետոյ, անվայել յիշոցներ թափելու բողորի վերայ առանց խորութեան: Բայց արդեօք վախը նորան պահեց թէ այն շնչին յարգանքը, որ նա տածում էր դէպի հոգեւոր պաշտոնեան, նա առաջ համբերութեամբ լսեց մեկիքից մեղադրական առաջին խօսքերը և ապա ընդհատելով նորան՝ սկսեց բաւականին քաղաքավարի:

— Ես դրա հէրը անիծեմ, էդ շուն շան որդի մարդուն: Ես քանի անգամ է նա գալիս է իմ ջուրս կտրում: Դեռ արեւը սարի տակին է, դեռ տասը արշին կայ մինչև ժամերը տալը, էդ էշ աւանակը եկել է ծովս կալում: Եդ նզովածին սպանելը քիչ է, ես դրա մարդ ասողին...

— Լեզուդ քեզ քաշի՛ր, անպիտան, անամօթ, չի էլ ամաչում հասակիցը, — Բաղալի խօսքը կտրեց աղա Թումանը, խորը վիրաւորած լինելով, որ այդ աղքատ այլանդակ թշուառականը իշխանների և մանաւանդ իւր ներկայութեամբ չանդգնում է ձայնը այնքան բարձրացնել և անվայել խօսքեր արտասանել:

Բաղալի կատաղութիւնը դորանից յետոյ հասաւ իւր վերջնակետին, որովհետև, առաջինը, նա իրան արդար էր զգում, և երկրորդը, ծառային ծածեւուց յետոյ շատ միջոց չէր անցել, և նորա չարութիւնը դեռ չէր նստել: Կան մարդիկ, որոնց բարկութիւնը նման է կրակած վառօդի — կը փութկայ և իսկոյն կը հանգչի, բայց կայ մի ուրիշ բարկութիւն, որ իրան կարծես ուտում է, որ երկար ժամանակ չէ կարողանում մարել հանգստանալ: Այս վերջին տեսակիցն էր և Բաղալի բարկութիւնը: Այս մարդը իրան կորցրեց, իրան ամենեւին մոռացաւ: Նա իւր ձայնը երկինք հասցրեց. յիշոցները ժայթքում էին նորա բերանից, ինչպէս աղոթողութիւնը կեղտոտ խողովակից: Մէջ տեղ մօտն հասարակութիւնից շատերը, որոնք իրանց աղաղակներով կարծես ուղում էին իրարից գերազանցել, և վերջումը բարձրացաւ այնպիսի մի աղմուկ, որ գիւղի հեռաւոր աներում անգամ լսելի եղաւ, և այս աղմուկի մէջ կանայք կարողանում էին ջոկել իրանց ամուսինների ձայները և սրտնեղած բացականչում էին:

— Ելի շների նման սկսեցին իրար զըզդել. առանց կուի հօ բան չեն անիլ. դրանց տուներ Ասուած քանդի:

Բայց յանկարծ պատահեց մի բան, որ մի քանի րոպէում հանդարտեց ամբոխը: Միայն Բաղաշն էր, որ դեռ չէր հանգստացել, սիրտը թփթփում էր, շրթունք ու պոռնգները դողում, և էլի լսում էին երբեմն յանգիմանութիւններ և այս այն անձին ուղղաժշտներ: Բայց շուտով նա ևս հանդարտեց, և շուկայում տիրեց խորին լուռութիւն: Ինչպէս մի գետ՝ գարնան անձրեւներից յորդացած ուռչում է մեծանում և գոռալով գլորում իւր փրփրած ալիքը, բայց ամառը գալով դարձեալ հանգստանում է և ստում, նոյնպէս և այս ամբոխը, որ քիչ առաջ յուզւեց ու տակն ու վրայ եղաւ, այժմ լսել է և ականջները սրած՝ սկսում է լսել մի ծերունու, որ բոլորի աչքի առաջ, շուկայի մէջ տեղում կանգնած՝ պատրաստ է մի ինչ որ վատ բան գուժելու: Այդ ծերունին յայտնի է, իբրեւ բունակալ իւր ընտանիքում, որից ոչ թէ վախենում, այլ սարսափում են ամենեցիները: Նորա շուկայ գալը մի արտակարգ բան էր. ահա ինչու շատերի ուշադրութիւնը գրաւեց նա նոյն իսկ իւր երեւալովը՝

—Այ ժողովուրդ, — սկսեց ալևորը վախեցած մարդու ձայնով և թուքը կարծես դժարութեամբ կուլ տալով, — մեր Թումասը մի շատ վատ լուր է բերել քաղաքից: Նա ասում է թէ էնտեղ խօսում էին, իբր թէ Զալաբիները Արազի ափերին մօտիկացել են և շուտով մտադիր են մեր կողմերի վրայ յարձակւելու:

Այս խօսքերից ամբողջ հասարակութիւնը սարսափեց այնպէս, կարծես կայծակ վալը ընկաւ երկնքից: Շատերի սրտերը այնքան անհամբեր, այնպիսի՝ եռանդով սկսեցին բաբախել, որ կարծես ուղում էին դուրս պրծնել կրճքերի տակից և հեռանալ թագնւել աշխարհի ծայրերում: Մանաւանդ սոսկալի էր այդ լուրը այն պատճառով, որ նա դուրս եկաւ մի խստագէմ, դաժան ալևորի բերնից, մի ալևորի, որի «չար աչքից», գիւղացիների ասելով, կանաչ ծառեր էին չորանում, որի «չար շնչից» (նաֆաս) բացւած ծաղիկները թառամում:

Այս լուրը լսելուց յետոյ՝ հասարակութեան մէջ կալին այնպիսիները, որոնց սրտում յղացաւ մի տարօրինակ ցանկութիւն — վերկենալ իսկոյն և եթ, գնալ տուն, դուռ ու դարպասները պինդ փակել, կարծես բանը այնտեղ էր հասել, որ թշնամիները գիւղի տակին կանգնած էին արդէն: Միւսները, զլխաւորապէս աղաներից,

զգացին իրանց մէջ ոչ պակաս օտարոտի զգացում անդիմադրելի սէր դէպի այն կորիճ երիտասարդները, որոնք, ինչպէս ասացի, ծնւած են քէֆի համար և գիտեն զէնքի հետ վարել, բայց որոնք այլ ժամանակ այնքան էլ համակրութիւն չեն վայելում այն լուրջ և զգաստ և խստապահանջ աղաների մօտ: Մանաւանդ աղա Թումանը կ'ուզենար վեր կենալ իւր տեղից ձեռքը մեկնել, ներողութիւն ինգրել բոլոր մարդկանցից, որոնց նա այսպէս կամ այնպէս վիրաւորել էր առաջ, քաղցր աչքով նայել նոցա երեսին, քաղցր խօսքեր ասել նոցա և առատ ընծաներ խոստանալ: Նա այդ ամենը կ'անէր, կ'անէին և շատերը, եթէ այդպիսի փոփոխութեան խորհուրդը պարզ չը լինէր բոլորի համար: Ընդհանուր երկիւղը, ինչպէս մի թալիսման, բոլորի սրտերը և մտքերը շաղկապեց իրար հետ, ամենեքեան մոռացան իրանց սրտերում պահած նենգութիւնը, ոխը, թշնամութիւնը, և բոլորեքեան հաւասարապէս զգացին փոխադարձ օգնութեան կարօտը և կարեւորութիւնը:

Բայց ո՞վքեր էին այդ Չալաբիները: Դա մի քրդական ցեղ է, որ կենում է Պարսկաստանում, Մաքուի խանութեան մէջ: Վերջին ռուս-տաճկական պատերազմի ժամանակ, 1878 թւականին, այդ վայրենիները, իրանց շէյխի առաջնորդութեամբ մի քանի պարսկական զիւղեր ասպատակելուց յետոյ, ուշի ուշով սպասում էին կիսալուանի դրոշակի յաղթանակին, որպէս զի անցնէին Ռուսաստանի սահմանը, դէպի Գողթան գաւառը, այդ հարուստ երկիրը աւերելու և թալանելու նպատակով: Այդ լուրը արդէն վաղուց է տարածւել այնտեղ և տազնապի մէջ է ձգել շրջակայ գիւղորայքը:

Այդ պատճառով գիւղերում գիշեր ցերեկ հսկում են զինուորւած պահապաններ, և աւելի զգուշ մարդիկ արդէն վաղօրօք թափգրել են իրանց թանկագին իրեղէնները պատերի մէջ, գեսնի տակ և զանազան գաղտատեղերում: Այստեղ դեռ չէին մոռացել Ազատիւնի հրոսակների ասպատակութիւնը ¹⁾ և գաղանութիւնները, և նորա արիւնահեղ կոտորածների պատմութիւնները աւելի ևս սաստկացնում էին ընդհանուր երկիւղը և սարսափը:

¹⁾ Ազատ-խանը եղել է այս գաւառում 1752 թ. (տես «Աղուլեցոց բարբառ» Ս. Սարգսեանի, երես —):

երբ որ ծերունին գուժեց տխրալի լուրը, առաջին միտքը, որ լեկաւ Մելիքի զլուխը, այն էր—խսկոյն ուղարկել զգիրին հերթապահ պահապաններին պաշտօնի կանչելու:

—Գալո՛ւսո, շուտ արա գնա պահապաններին կանչի՛ր,—ասաց Մելիքը՝ դիմելով զգիրին,—ասա՛ թո՛ղ վեր առնեն իրանց զէնքերը ու գնան դարպասների վրայ կանգնեն: Ասա՛, որ չը մրափեն հա՛, արթուն մնան, իմացա՛ր:

Այս խօսքերը լսելուց լեռոյ, զգիրը, որ կարծես արդէն պատրաստ էր վազելու, իւր կոտրած բարակ ձեռափայտը քարերին չխկնկացնելով՝ շտապով հեռացաւ շուկայից:

—Ի՛նչ հիմա խորհուրդ արէք տեսնեմ, ի՞նչ էք մտադիր անելու,—սկսեց աղա Թումանը, որ կարծես բոլորից շատ էր անհանգստանում զալիք աղէտի առիթով:

—Ես կարծում եմ, որ ամենից առաջ մենք պէտք է իմաց տանք գաւառապետին,—ասաց պարոն Սարգիսը,—նա կ'ուղարկէ զինւորներ մեր զիւզերի վրայ բաժանելու:

—Եդ հօ կը լինի առանց մեզ էլ,—մէջ մտաւ Նիսիսը,—գուցարսա՛ տեսնեմ մենք ինչ անենք: Կարելի է հէնց օրը էգուց, հէնց էս գիշեր վրայ հն տալիս էդ անիրաւները:

—Տեսնես այդ աւաղակ մարդկանց թիւը ո՞րքան է,—խօսեց տէր-Սիմոնը: Եթէ այնքան էլ շատ չ'եղան, սուսեմ, շատ դժուար չի լինիլ նրանց հետ զլուխ դնելը: Բայց եթէ անպիտանները մորեկի նման թափւեցին...

—Տղերք, ջա՛հիլներ,—բարձր ձայնով սկսեց Դրիգորը՝ դիմելով կորի՛ճ երիտասարդներին,—բան է եթէ, Աստուծ ո՛չ անի, էդ շները եկան, ասէ՛ք տեսնեմ, սի՛րո կ'առնէք նրանց առաջ դուրս դալու:

—Ինչո՞ւ չէ, ինչո՞ւ չէ,—կարծես երիտասարդների ներկայացուցիչ համարելով իրան՝ պատասխանեց նախնիքաց օրւայ քէֆի հերոսը,—էլ Աստուծ ո՞ր օրւան համար է մեզ տուել ձեռք ու սիրտ, որ դժուար ընկած տեղը՝ ձեռքներս ծալենք ու ետ կենանք: Դուրս կը գանք թէ խօսք է: Նրանց հո՛ն էլ չեն անիծիլ:

—Ղո՛չաղ տղայ, զո՛չաղ տղայ, կերածդ հալալ լինի,—սկսեց խրախուսել աղա Թումանը,—բանը կաքաւ ու նապաստակ որսալը

չէ, քանը թշնամու առաջ զուրս գալն է ու նորա հետ կուսելը: Սրանք կ'անեն, ինչ ուզում էք, սրանք զոչալ են, — այս ասելով նա դիմում էր իշխաններին: Նս սրանց ճանաչում եմ: Այս վերջին նախադասութիւնը արտասանելիս՝ աղա Թումանը՝ կիսաժպիտ, աչքերը կիսախուփ արած՝ խորհրդաւոր կերպով շարժում էր իւր գլուխը՝ նայելով երիտասարդների վերայ, ինչան այն բանի, որ նոցա ոչժը և քաջութիւնը իրան վաղուց և քաջ յայտնի է:

— Ժողովուրդ, — խօսեց Գրիգորը, — ով աւելորդ թւանգ ունի, թո՛ղ տայ չ'ունեցողին: Մեր տանը չորսը պատրաստ կայ. մէկը ինձ, միւսը եղբօրս, միւսներն էլ նրան, ով չ'ունի:

Հրացանների մուշտարիներ գտնւեցին:

Պարոն Սարգիսը, աղա Թումանը և մի քանի ուրիշները առաջարկեցին իրանց կողմից — որը՝ հրացան, որը՝ գնդակներ, որը՝ վառօդ, որը՝ պիստոն, որը՝ կոտորակներ:

— Դու հօ երկուսը ունես, — ասաց Գրիգորը՝ դիմելով ժլատ Մինասին, — ինչո՞ւ մէկը չես ապլիս չ'ունեցողին:

— Հէ՛ր օրհնած, — պատասխանեց Մինասը՝ ժպիտը բերնին, — տեղ անելը դժւա՞ր է ի՞նչ է: Մէկը ես վեր կ'առնեմ, մէկն էլ կնիկս: Այս խօսքերը ընդհանուր ծիծաղ յարուցին, և ընդլիմախօսելու փոխանակ՝ շատերը միայն գլուխները շարժեցին:

Շուտով եկան հերթապահ պահապանները հրացանները ուսերին կախ արած և գոռիներին կապած խանչալներ:

— Ա՛յ տղերք, չը քնէք հա՛, — սկսեց զգուշացնել աղա Թումանը, չը լինի թէ աչքներդ խուփ անէք: Երկիւղալի ժամանակ է, մարդ պէտք է արթուն կենայ: Գիւղի դարպասները պինդ կը փակէք ու ջետոյ կը բարձրանաք վերև: Դէ՛ գնացէ՛ք:

Չը քնէք հա՛, էլի ասում եմ:

— Միամիտ կացէ՛ք, ձայն ձայնի տւին պահապանները և զանազան կողմերով հեռացան շուկայից:

Արևելեան հորիզոնում ժայռոտ լեռների գլխից ծանր ծանր բարձրանում է կոլով լուսինը՝ արեան գոյնով ներկւած: Լուսնի ահագին մեծութիւն և կարմիր գոյնը երկիւղ և կասկած յարուցին առանց այն էլ վախեցած սնապաշտ գիւղացիների սրտում, և, անհանգիստ կերպով ցոյց տալով դէպի լուսինը, ասում էր մէկը միւսին:

—Տե՛ս ի՛նչ մեծացել ու կարմրել է տնաքանդը: Էս տեսակ լուսին օրումն չեմ տեսել, Աստուած վկայ: Ձըլինի խաւարւելու օր է էսօր: Տէ՛րտէր, օրացոյցը մոի՞կ ես արել, խաւարւելու մասին բան չը կա՞յ մէջը:

Քահանան ասաց թէ լուսինը կարգին լուսին է, և օրացոյցում ոչինչ չը կայ: Ձընայելով դորան, հասարակութեան միջից շատերը հաւատացին, որ բոսորային լուսինը անշուշտ 'նոորած կամ ուրիշ աղէտ է գուշակում: Միւսները, աւելի հասկացող մարդիկը, աշխատելով անտարբեր ձեանալ, կրկնում էին թէ լրացած լուսինը այնպէս է լինում և ոչ ուրիշ տեսակ:

Վերջապէս ժողովուրդը սկսեց խումբ խումբ ցրւել, և հինգ բալէ չ'անցած՝ էլ մի հատ մարդ չը մնաց շուկայում: Շուկան դադարեց ու ստուեց:

(Կը շարունակւի)